

УДК 159.922.8

ВИЯВИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ ЗАЛЕЖНО ВІД ТИПУ ВИХОВАННЯ

Л.О. Прокоф'єва

викладач,

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Статтю присвячено вивченням психологічних особливостей агресивності у шкільному віці, зумовлених особливостями виховання в залежності від місця проживання. Проаналізовано й класифіковано визначення агресії та агресивності. Охарактеризовано різні прояви агресивної поведінки. Встановлено, що агресивність має зв'язки з такими властивостями особистості, як тривожність та стресостійкість. Отримані результати засвідчують, що прояви агресії у шкільному віці залежать від впливу мікросередовища (проживання у сільській або міській місцевостях). Доведено, що діти з урбаністичного середовища, на відміну від сільських, виявляють більш виразні прояви агресії, що зумовлено високими показниками в них тривожності та низьким ступенем захисту від стресу.

Ключові слова: агресія, агресивність, агресивна поведінка, буллінг, особистісна та ситуативна тривожність, стресостійкість.

Серед безлічі питань економічного, політичного та культурного характеру сьогодні особливо гостро стоїть проблема соціалізації школярів, їх оптимального саморозвитку та самореалізації в освітньому соціумі. Слід зазначити, що учні – одна з найбільш складних соціально-демографічних груп суспільства, специфіка якої визначається необхідністю одночасного розв'язання великої кількості завдань, зумовлених з процесом переходу від дитинства до доросlostі, домінуванням нового виду провідної діяльності, освоєнням широкого спектру соціальних ролей (учень, однокласник, громадянин), цінностей і норм поведінки, засвоєнням складних умінь і навичок, необхідних для успішної адаптації в суспільстві [1, с. 34].

Саме тому проблема адекватної підготовки школяра до оптимального входження в соціум набуває особливої актуальності і стає найважливішим напрямком діяльності школи як соціального інституту. Водночас вивчення сучасних досліджень показало, що у шкільному середовищі відбувається найбільше число конфліктів, закладаються асоціальні звички, формується і різко проявляється агресивна поведінка.

У зв'язку з цим проблема агресивної поведінки дітей та підлітків стає одним із актуальних напрямків міждисциплінарних досліджень як у нашій країні, так і за кордоном. Й, зокрема, присвячені монографії і значне число експериментальних робіт А. Басса, П. Брена, Л. Берковіца, К. Бютнера, Д. Долларда, К. Лоренца, М. Мауера, І. Міллера, Д. Річардсона, Р. Селмана. Оскільки агресія являє собою своєрідний феномен, що має опосередковане відношення до різних виявів соціальної активності, тому у психологічній літературі спостерігаються численні підходи щодо тлумачення виявів агресії у поведінці. У наукових дослідженнях поняття «агресія» здебільшого використовують у широкому контексті, розуміючи її як: самовпевнену та егоїстичну поведінку (Р. Броун, С. Кравчук, Л. Орбан-Лембрік, Р. Сміт, Дж. Тедеші та ін.); поведінку, фізичну або вербальну, мета якої – завдати болю або нашкодити (А. Адлер, Р. Берон, А. Реан, Д. Річардсон, Т. Румянцева, К. Хорні, С. Шпильрейн та ін.); вияв активності, прагнення до досягнень, інструмент для самореалізації (Н. Алкіна, Д. Аткінсон, Дж. Доллард, О. Дроздов, М. Левітов, Х. Хекхаузен та ін.).

У вітчизняній науці також розробляються різні аспекти вікових особливостей агресивної поведінки: теоретико-методологічні основи агресії (Ю. Антонян, В. Знакова, С. Кравчук, А. Мелоян, К. Мілютіна, Т. Рум'янцева, О. Саннікова, В. Татенко, О. Чебикінта ін.); агресивні реакції та шляхи їх корекції в молодших школярів (О. Бовть, С. Кузікова та ін.); психологічні особливості прояву агресії у дітей підліткового віку (О. Мізерна, Т. Титаренко, Д. Фельдштейн та ін.); профілактика та корекція агресивної поведінки студентів способами тренінгу спілкування (С. Шебанова); прояви агресивності у курсантів вищих військових закладів освіти на різних етапах підготовки (Г. Гайдукевич, В. Крайнюк).

Зауважимо, що більшість наукових праць стосується вивчення різноманітних форм агресивної поведінки дітей молодшого шкільногого віку, які виявляються у певному характері внутрішньо родинних відносин дитини та в неблагополучному спілкуванні у дитячому колективі

(Н. Алкіна, С. Белохвостова, О. Бовть, О. Гаспарова, Н. Дубінко, І. Кущенко, М. Мід, Г. Паренс, Л. Семенюк, І. Сопрун, І. Фурманов та ін.). Про властиву підліткам агресивність і ворожість у вчинках, що суперечать прийнятим у суспільстві правовим і моральним нормам свідчать дослідження багатьох психологів: М. Блонського, К. Бютнера, Б. Жизневського, З. Ікуніої, Н. Каут, О. Климовської, Б. Кобзар, Н. Максимової, К. Мілютіної, О. Осики та ін.

Сучасна психологічна та педагогічна практика свідчить про те, що з агресивними проявами у поведінці дітей мають справу вже вчителі початкової школи і навіть вихователі дитячих садків. Все ж, більшу кількість наукових праць [3; 6; 7] присвячено вивченю особливостей агресивної поведінки підлітків, хоч діти юнацького віку найчастіше вважаються нормослухняними, а їх агресивні реакції і необхідність корекції їх агресивної поведінки, як правило, залишаються поза увагою дослідників.

Також аналіз теоретичної та емпіричної літератури свідчить, що надзвичайно мало наукових досліджень, присвячених вивченю психологічних проявів агресії в залежності від місця проживання. Агресивна поведінка дітей шкільного віку вивчалася у співвідношенні з потребою у ризику (І. Борисов, О. Лекторська, Ф. Патаکі), емоційною нестійкістю (І. Дубровіна, Л. Божович, І. Кон, К. Курбатова), неадекватною самооцінкою (Г. Андреєва, А. Личко, А. Реан), відхиленнями в психічному розвитку (Б. Братусь, Є. Хейсерман, В. Худік). Також слід зазначити, що зустрічаються лише поодинокі дослідження, які присвячені вивченю проявів агресії у співвідношенні із тривожністю (як особистісною, так і ситуативною) та стресостійкістю.

Тому наш дослідницький інтерес був спрямований на вивчення особливостей проявів агресивної поведінки саме в юнацькому віці. При цьому мета дослідження зводилася до спостереження особливостей агресивних проявів юнаків залежно від місця проживання, що, на нашу думку, надалі дозволить розробити комплексну систему психологічних прийомів і технік, спрямованих на корекцію агресивної поведінки дітей.

Зауважимо на тому, що агресивна поведінка людини іноді визначається як агресія, а іноді – як агресивність. Нерідко агресія та агресивність розглядаються як синоніми. Проте, за словами Т. Румянцевої [8, с. 83], необхідно розмежувати «агресію» як специфічну форму поведінки та «агресивність» як психічну властивість особистості. Автор називає агресію процесом зі специфічною функцією та організацією; агресивність – структурою, яка є компонентом більш складної структури психічних властивостей людини.

Як свідчить аналіз наукової психологічної літератури [2; 4; 8; 9], агресивність найчастіше тлумачать як властивість особистості, котра виражається в готовності до агресивних дій для реалізації своїх цілей і характеризується агресивним сприйняттям та інтерпретацією поведінки іншої людини.

Агресивність також визнано провідною тенденцією, під якою, наприклад, Л. Собчик, розуміє стрижневу індивідуально-особистісну характеристику, котра включає в себе й уроджену властивість темпераменту, і рису характеру, і особистісну властивість [2, с. 141].

Крім того, в теоретичній та емпіричній літературі [1; 2; 4; 6] вказується на біполярність феномена агресивності як властивості особистості. З одного боку, агресивність у формі ворожості може виявлятися в агресивній поведінці (бійках, сварках, образах, психічному насильстві, руйнівних діях). З іншого ж боку, агресивність є динамічною характеристикою активності й адаптивності людини, слугує способом самозахисту, відстоювання своїх прав, збереження й автономності особистості. У «нормі» вона може бути соціально прийнятною і необхідною, формувати соціально-позитивну поведінку, а її недостатній прояв може мати такі негативні наслідки, як конформність, пасивність поведінки.

Аналіз сучасних досліджень дозволяє нам всі визначення агресії умовно поділити на дві загальні групи. До першої групи відзначимо таких дослідників, як Г. Гайдукевич, О. Дроздов, С. Кравчук, А. Маклаков, В. Менделевич, Л. Орбан-Лембрік, С. Третьяков, С. Шебанова, Р. Берон, Д. Майєрс, Д. Річардсон, котрі визначають агресію як навмисну деструктивну поведінку, що шкодить і завдає збитку іншим. Представники другої групи (О. Дроздов, О. Змановська, М. Левітов, А. Налчаджян, М. Скок, Е. Фромм) розглядають агресію як прояв активності, прагнення до досягнень, інструмент для самоствердження, самореалізації і домінування над іншими.

Таким чином, встановлено, що в багатьох наукових працях оцінка агресії неоднозначна, тобто, залежно від виконуваних функцій вона може бути як негативною, так і позитивною.

Більшість авторів [2; 4; 6 та ін.] визначають основні ознаки, за котрими можна класифікувати агресію як властивість особистості:

- спрямованість агресії на предметний або тваринний світ, на другого, на себе;
- наочність – ненаочність як прихованій або відкритий прояв агресії;
- часові ознаки, а саме, міра виразності агресії щодо частоти проявів (час і тривалість) станів агресії;
- просторові ознаки – в сім'ї, на вулиці та ін.;
- за особливостями психічних дій – фізична, вербальна; в агресивних думках, почуттях тощо;
- за соціальною небезпекою агресивних дій, а саме девіантні та делінквентні форми агресії.

Проте, на відміну від агресії, агресивність вважається властивістю особистості, що виявляється в схильності й готовності до агресивних дій у процесі реалізації власних цілей. При явній відмінності цих понять все-таки агресивність і агресія є сторонами одного явища. Агресивність, як зазначає більшість сучасних дослідників, це схильність до агресивної поведінки, а агресія – це поведінка, спрямована на нанесення шкоди.

Серед сучасних зарубіжних досліджень поширене вивчення ще одного прояву агресивної поведінки – буллінг. У перекладі з англійської мови дослівно означає залякування та третирування. Проте це явище розуміється і кваліфікується окремими авторами по-різному. На Інтернет-порталі Google слово «bullying» згадується більш ніж 11000000 раз. Цій проблемі повністю присвячений ряд міжнародних серверів: www.bullying.org, www.bullyonline.org, www.bullying.co.uk, www.nobully.org.nz, www.bullying-awarenessweek.org та ін. [5].

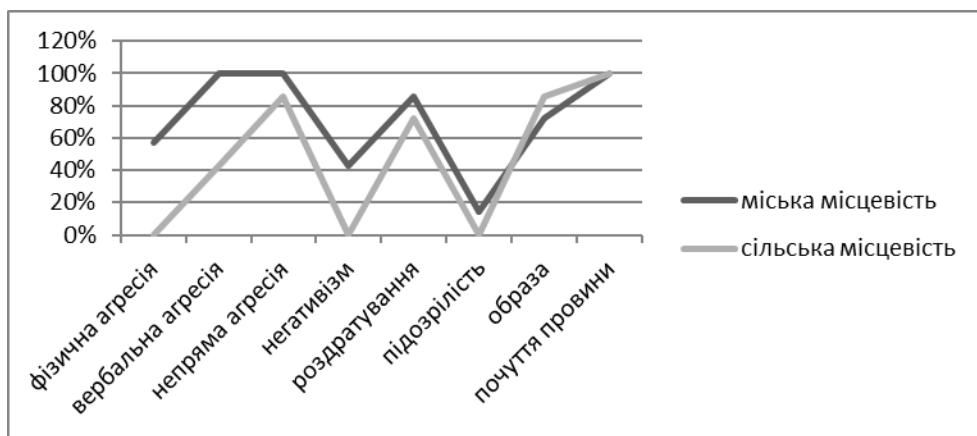
Однак наш інтерес викликав саме шкільний буллінг, котрий умовно можна поділити на дві форми, а саме, фізичну та психологічну. До фізичної форми відносять умисні поштовхи, удари, побої та нанесення інших тілесних ушкоджень. Слід зазначити, що сексуальний буллінг є підвидом фізичного. До психологічної форми відносять вербалний буллінг (обзвідання, поширення образливих чуток), образливі жести або дії (наприклад, плювки в жертву або в її напрямку), залякування (використання агресивної мови тіла й інтонації голосу для того, щоб змусити жертву здійснювати або не здійснювати що-небудь), вимагання (грошей, їжі, інших речей, спонукання до крадіжки), шкільний кібербуллінг (приниження за допомогою мобільних телефонів та Інтернету).

Дослідження агресивних і ворожих реакцій у шкільному віці що залежать від типу виховання, здійснювалося за допомогою ряду методик. Наприклад, вивчення агресивності проводилося за питальником Басса-Даркі, для визначення рівня тривожності була використана «Шкала тривоги Спілбергера», для вивчення психологічних особливостей стресостійкості застосовувалася методика доктора Холмса і доктора Раге.

Базою дослідження слугували Кислицька ЗОШ I-III ступенів і Ізмаїльська ЗОШ I-III ступенів № 9. Вибірку складали 64 особи віком 16-17 років.

Основна увага в дослідженні зосереджується на кількісному та якісному аналізі різних форм агресивної поведінки дітей в залежності від місцевості, в якій вони проживають. Вихідним вважаємо припущення припущення, що діти, котрі виховувалися у місті, на відміну від дітей з сільської місцевості, виявляють більш виразні прояви агресивної поведінки, що, на наш погляд, зумовлюється високими показниками в них тривожності (як особистісної, так і ситуативної). В такому аспекті, перш за все, інтерес представляло виявлення відмінностей агресивних та ворожих реакцій у дітей юнацького віку різних за місцем проживання, а також вивчення взаємозв'язку динаміки тривожності та проявів агресивності.

Результати нашого дослідження за методикою Басса-Даркі свідчать, що у дітей шкільного віку, незалежно від місця проживання, переважає почуття провини (100%) та практично відсутні показники підозріlostі (мал. 1). На нашу думку, це засвідчує властиві юнакам стримування проявів агресивної поведінки, котрі зазвичай заперечуються нормами суспільства. Якщо вони й здійснюють вчинки, в яких є агресивні дії, то починають відчувати докори сумління.

Мал. 1. Показники високого рівня за шкалами (за методикою Басса-Даркі)

Встановлено, що високий рівень за всіма шкалами переважає у дітей, що проживають в місті, на відміну від сільських, що, на наш погляд, обумовлене особливостями виховання.

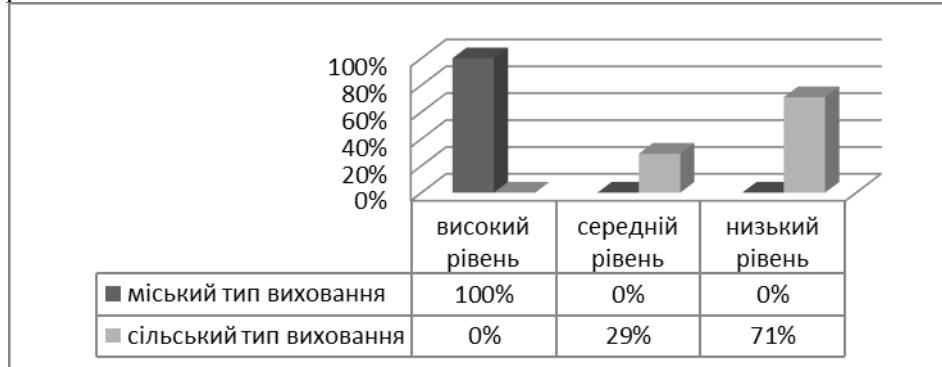
У дітей з міста найбільш виразними виявилися вербальна (100 %) та непряма (100 %) агресія, роздратування (86 %), образа (72 %). Тоді як негативізм, порівняно з підлітками, має менш виразні прояви. Низькі показники за даною шкалою виявляє лише 57 % респондентів.

Юнакам сільської місцевості також властива непряма агресія (86 %), роздратування (72 %) та образа (86 %). Проте низькі показники за вербальною агресією значно нижчі, аніж у дітей з міста. Високі показники за даною шкалою виявили лише 43 % дітей сільського типу виховання а діти міського типу – 100 %. Такі дані свідчать, насамперед, що дітям з міста властивий вираз негативних почуттів як через форму (сварка, крик та ін.), так і через зміст словесних відповідей (погрози, прокляття, лайка). На нашу думку, це обумовлено особливостями виховання в родині, що ще раз підтверджує вплив сім'ї на формування та розвиток особистості дитини.

В ході дослідження виявлено високі показники юнаків з міста виявили високі показники і за фізичною агресією (57 %), тобто вони можуть використовувати і фізичну силу проти іншої особи. А діти з сільської місцевості за даною шкалою показали середній (71 %) та низький (29 %) рівень.

Таким чином, співвіднесення особливостей проявів агресивної поведінки юнаків різного типу виховання, виявило що, дітям з міста агресивна поведінка більш властива, аніж дітям з сільської місцевості.

Для дослідження особистісної та ситуативної (реактивної) тривожності як фактора, що може мати вплив на прояви агресивності, нами була використана методика за «Шкалою тривоги Ч. Спілбергера-Ю. Ханіна».

Мал.2. Показники рівня особистісної тривожності (за методикою «Шкала тривоги Ч. Спілбергера-Ю. Ханіна»)

Таким чином, результати нашого дослідження (мал. 2) виявили, що респонденти міського типу виховання мають високий рівень особистісної тривожності (100 %). Проте серед юнаків з сільської місцевості навпаки більшість респондентів (71 %) має низький рівень за даною формою тривожності. На нашу думку, це може свідчити про те, що діти з міста виявляють підвищену склонність до занепокоєння і тривожних переживань без особливих на те причин. Як склонність

особистісна тривожність активізується під час сприйняття стимулів, котрі людина вважає небезпечними, пов'язаними зі специфічними ситуаціями загрози її престижу, самооцінці та самоповазі.

Слід відзначити, що результати за ситуативною тривожністю (мал. 3) виявили також більшу схильність у дітей з міста (87 %). Водночас як діти сільської місцевості показали її середній (43 %) та низький рівні (57 %). Дані показники дозволяють стверджувати, що юнаки міського типу виховання більш схильні до напруження, занепокоєння, заклопотаності та нервозності, аніж діти з сільської місцевості.

*Мал. 3. Показники рівня ситуативної (реактивної) тривожності
(за методикою «Шкала тривоги Ч. Спілбергера-Ю. Ханіна»)*

Загалом аналіз результатів проведеного дослідження підтверджує, що діти міського типу виховання, на відміну від дітей сільської місцевості, виявляють більш виразні прояви агресії (особливо фізичної, вербальної та непрямої – поведінковий компонент агресивності), що, на наш погляд, обумовлюється високими показниками в них тривожності (як особистісної, так і ситуативної).

Таким чином, відзначимо, що на прояви агресивної поведінки має вплив наявність у дітей особистісної і ситуативної тривожності, викликаних частково особливостями мікрокультури, найбільш важливим елементом якого є сім'я. Менш виразні прояви агресивності у юнаків сільської місцевості; нам відається, що це пов'язане із сформованим у сільському середовищі вироблене прагнення уникати конфлікти, згладжувати виникаючі суперечливості та не загострювати ситуацію.

Як зазначалось, гіпотезою дослідження виступає припущення, що прояви агресивної поведінки, окрім тривожності, також можуть бути обумовлені особливостями стресостійкості. Для дослідження стресостійкості та соціальної адаптації нами було використано методику Холмса і Раге.

Стресостійкість більшість сучасних психологів [1; 8] визначають як самооцінку здібності та можливості подолання екстремальної ситуації, пов'язаної з ресурсом особистості чи запасом, потенціалом різних структурно-функціональних характеристик, котрі забезпечують загальні види життєдіяльності та специфічні форми поведінки, реагування, адаптації і т.д.

За результатами дослідження юнаки сільського типу виховання виявляють високий ступінь опору стресу – 86 % (6 осіб), на відміну від дітей міського типу – 0 % (0 осіб). Проте більшість юних місяян показали пороговий вияв опірності стресу – 57 % (4 особи).

Висока стресостійкість забезпечує успішність виконання обов'язків в екстремальних умовах, збереження працездатності і здоров'я юнаків після впливу екстремальних факторів зовнішнього середовища. Низький рівень стресостійкості, нездатність дітей протидіяти стресам призводить до негативних наслідків у психічній, соціальній, поведінковій сферах. Йдеться про різноманітні прояви посттравматичних стресових розладів, суїцидів.

Отже, аналіз результатів дослідження свідчить, що між проявами агресії, тривожністю (як особистісної, так і ситуативної) та ступенем стресостійкості існує певний взаємозв'язок, а саме, чим вищі показники тривожності та нижчі показники ступеня стресостійкості, тим більш виразні прояви агресії. Діти міського типу виховання, на відміну від дітей сільської місцевості,

виявляють більш виразні прояви агресії (особливо фізичної, вербальної та опосередкованої – поведінковий компонент агресивності), що зумовлено високими показниками в них тривожності (як особистісної, так і ситуативної) та низьким ступенем опірності стресу.

Проведене дослідження має і психолого-теоретичне і практичне значення, дозволяє орієнтуватися в характері емоційно-вольової та ціннісно-нормативної сфер особистості дитини юнацького віку, однак не вичерпуючи всіх аспектів означеної проблеми.

Перспективу подальшого вивчення вбачаємо у розробці конкретних психологічних рекомендацій і програм, спрямованих на корекцію агресивності та її вияву з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей особистості.

1. Агрессия у детей и подростков: Учебное пособие / Под ред. Н. М. Платоновой. – СПб. : Речь, 2006. – 336 с.
2. Базима Б. А. Психология агрессивного поведения / Б. А. Базима // Влада і насильство: Збірка наукових статей. – Харків : УВС, 1997. – С. 133-146.
3. Бовть О. Соціально-психологічні причини агресивної поведінки підлітків / О. Бовть // Рідна школа. – 1999. – № 2. – С. 17-20.
4. Васьківська С. В. Дитяча агресивність: норма чи відхилення? / С. В. Васьківська // Початкова школа. – 1993. – № 7. – С. 51-52.
5. Кон И. С. Что такое буллинг и как с ним бороться? / И. С. Кон. // Сексология. Персональный сайт И. С. Коня. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sexology.narod.ru/info178.html>.
6. Семенюк Л. М. Психологические особенности агрессивного поведения подростков и условия его коррекции: Учебное пособие / Л. М. Семенюк. – М. : Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1998. – 96 с.
7. Смирнова Т. П. Психологическая коррекция агрессивного поведения детей. Серия «Психологический практикум» / Т. П. Смирнова. – Ростов н/Д : Феникс, 2004. – 160 с.
8. Румянцева Т. Г. Агрессия: проблемы и поиски в западной философии и науке / Т. Г. Румянцева. – Минск : Университетское, 1991. – 148 с.
9. Цап Н. М. Агресивність дитини: за і проти / Н. М. Цап // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 6. – С. 15-17.

Прокоф'єва Л. А. Проявления агрессивного поведения личности в зависимости от типа воспитания.

Статья посвящена изучению психологических особенностей агрессивности в школьном возрасте, обусловленных особенностями воспитания и места проживания. Проанализованы определения агрессии и агрессивности. Описаны различные проявления агрессивного поведения. Установлено, что агрессивность связана с такими свойствами личности, как тревожность (личностная и ситуативная) и стрессоустойчивость. Полученные результаты свидетельствуют, что проявления агрессии в школьном возрасте зависят от влияния микросреды (проживание в сельской или городской местностях). Доказано, что дети городского типа воспитания, в отличии от детей сельской местности, чаще и сильнее проявляют агрессию, что обусловлено высокими показателями у них тревожности и низкой степенью защиты от стресса.

Ключевые слова: агрессия, агрессивность, агрессивное поведение, буллинг, личностная и ситуативная тревожность, стрессоустойчивость.

Prokofieva L. A. Aggressive Behaviour and its Manifestations depending on the Type of Education.

The article is devoted to the study of the psychological characteristics of aggressiveness in adolescence, depending on the type of education, and the place of residence. The definition of aggression and aggressiveness have been analyzed and classified. Various manifestations of aggressive behavior have been described. It was found that the aggressiveness is associated with such personality traits as anxiety (personal and situational) and resistance. The results indicate that aggression in adolescence depends on the influence of the microenvironment (rural or urban areas). It is proved that the children of the urban type of education, as opposed to rural children, are more aggressive, due to a high level of anxiety and low resistance to stress.

Key words: aggression, aggressive, aggressive behavior, bullying, personal and situational anxiety, resistance.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Гнезділова К.М.